

O'ZBEKISTONDA KORXONALAR IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH YO'LLARI

Aslonov Muhammad T.¹, Asatullayev Samandar Sherzod o'g'li²

¹*Toshkent amaliy fanlar universiteti iqtisodiyot fakulteti*

²*Toshkent amaliy fanlar universiteti talabasi*

Annotatsiya. Mazkur tezisda O'zbekiston sharoitida korxonalar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining barqarorligi, moliyaviy mustahkamligi, raqobatbardoshligi va risklarga bardoshliligi iqtisodiy xavfsizlik bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqotda korxonalarning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid soluvchi asosiy omillar, jumladan moliyaviy beqarorlik, ichki boshqaruv muammolari, kiberxavflar, bozor kon'yunkturasining keskin o'zgarishi, resurslardan samarasiz foydalanish va tashqi iqtisodiy xatarlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, korxonalarda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari sifatida risk-menejment tizimini takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, ichki nazoratni kuchaytirish, kadrlar salohiyatini oshirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlovchi institutsional mexanizmlarni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Ish yakunida O'zbekiston sharoitida korxonalar iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar iqtisodiy xavfsizlik, korxona, risk, moliyaviy barqarorlik, boshqaruv, raqobatbardoshlik, ichki nazorat, raqamlashtirish, tahdid, samaradorlik.

Kirish

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan o'zgarishlar, bozorlar o'rtasidagi raqobatning kuchayishi, moliyaviy xatarlarning ortishi va texnologik transformatsiya jarayonlari korxonalar faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonini izchil davom ettirayotgan O'zbekiston sharoitida korxonalar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Chunki har qanday korxonaning barqaror faoliyati nafaqat uning o'z daromadiga, balki bandlik, byudjet tushumlari, investitsiya muhiti va mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ham ta'sir qiladi.

Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi korxonaning ichki va tashqi tahdidlarga bardosh bera olishi, resurslardan oqilona foydalanishi, moliyaviy mustaqilligini saqlashi, raqobat muhitida o'z o'rnini mustahkamlashi hamda uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini ta'minlay olishini anglatadi. Sodda aytganda, korxona foyda olayotgani hali uning xavfsiz ekanini anglatmaydi. Ba'zan ko'rsatkichlar

chiroyli, ichki mexanizm esa mo‘rt bo‘ladi. Qog‘ozda hammasi joyida, amalda esa birgina valyuta tebranishi, bitta xato qaror yoki bir kiberhujum butun tizimni izdan chiqarishi mumkin.

O‘zbekiston iqtisodiyotida xususiy sektor ulushining ortib borishi, sanoatni modernizatsiya qilish, eksport salohiyatini oshirish va raqamli iqtisodiyotga o‘tish sharoitida korxonalar oldida yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda yangi tahdidlar ham paydo bo‘lmoqda. Shu sababli korxona iqtisodiy xavfsizligini alohida bir bo‘lim yoki nazariy tushuncha sifatida emas, balki boshqaruvning uzviy qismi sifatida ko‘rish zarur.

Mazkur tezisning maqsadi O‘zbekistonda korxonalar iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlashning asosiy yo‘llarini tahlil qilish va amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Korxona iqtisodiy xavfsizligining mohiyati va tarkibiy elementlari Korxona iqtisodiy xavfsizligi ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, u bir nechta tarkibiy qismlardan iborat. Ular o‘zaro chambarchas bog‘langan bo‘lib, biridagi zaiflik boshqasiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Birinchi element — moliyaviy xavfsizlik. Bu korxonaning o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarishi, likvidligini saqlashi, qarzдорlik darajasini nazorat qilishi va foydalilikni ta‘minlashi bilan bog‘liq. Moliyaviy xavfsizlik bo‘lmasa, eng yaxshi ishlab chiqarish ham uzoqqa bormaydi.

Ikkinchi element — ishlab chiqarish xavfsizligi. Bu uskunalar holati, texnologik barqarorlik, xomashyo ta‘minoti va ishlab chiqarish uzluksizligi bilan 2 belgilanadi. Xomashyo ta‘minotidagi uzilish yoki texnologik nosozlik korxona uchun bevosita zarar keltiradi.

Uchinchi element — kadrlar xavfsizligi. Malakali xodimlar yetishmasligi, ichki intizomning sustligi, mas‘uliyatsizlik yoki korrupsion xatti-harakatlar korxonaning ichki xavfsizligiga jiddiy tahdid tug‘diradi. Korxona devor bilan emas, odam bilan himoyalanadi. Ba‘zida eng katta xavf tashqarida emas, kabinet ichida o‘tirgan bo‘ladi.

To‘rtinchi element — axborot va raqamli xavfsizlik. Zamonaviy korxona ma‘lumotlar bilan ishlaydi: moliyaviy hisobotlar, mijozlar bazasi, shartnomalar, ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari, elektron to‘lovlar. Bu ma‘lumotlarning yo‘qolishi, o‘g‘irlanishi yoki buzilishi katta iqtisodiy yo‘qotishlarga olib keladi.

Beshinchi element — bozor xavfsizligi. Bu mahsulotning raqobatbardoshligi, narx siyosati, xaridorlar bilan ishlash, marketing strategiyasi va tashqi bozor kon’yunkturasiga moslashuv bilan bog‘liq. Bozorni o‘qiy olmagan korxona bir kun omborda mahsulot bilan, ikkinchi kun qarz bilan qoladi.

Demak, iqtisodiy xavfsizlik korxonaning faqat puliga emas, balki boshqaruv sifati, texnologiyasi, axborot tizimi va kadrlar salohiyatiga ham tayanadi. Korxonalar iqtisodiy xavfsizligiga tahdid soluvchi omillar

O‘zbekiston sharoitida korxonalar faoliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi tahdidlarni ichki va tashqi omillarga ajratish mumkin.

Ichki tahdidlar

Ichki tahdidlar korxonaning o'zida yuzaga keladi.

Ular qatoriga quyidagilar kiradi:

- moliyaviy rejalashtirishning sustligi;
- ichki nazorat tizimining zaifligi;
- xodimlar malakasining yetarli emasligi;
- resurslardan samarasiz foydalanish;
- hisob-kitob va hisobotlarda xatolar;
- korrupsiya va manfaatlar to'qnashuvi;
- strategik boshqaruvning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi.

Agar korxona daromad va xarajatlar oqimini chuqur tahlil qilmasa, qarz yukini nazorat qilmasa yoki ichki audit tizimiga e'tibor bermasa, bu iqtisodiy xavfsizlikka bevosita tahdid tug'diradi.

Tashqi tahdidlar

Tashqi tahdidlar esa korxonadan tashqarida shakllanadi. Ular quyidagilar bo'lishi mumkin:

- bozor talabining o'zgarishi;
- narxlarning keskin tebranishi;
- inflyatsiya darajasining ortishi;
- valyuta kursining o'zgarishi;
- import va eksportdagi cheklovlar;
- raqobatchilar bosimining kuchayishi;
- soliq va tartibga solish muhitidagi o'zgarishlar;
- global iqtisodiy inqirozlar;
- kiberxavflar va axborot hujumlari.

Hozirgi davrda ayniqsa kiberxavfsizlik masalasi dolzarbdir.

Ko'plab korxonalar raqamli tizimlarga o'tayotgan bo'lsa-da, ularni himoya qilish mexanizmlari yetarli darajada shakllanmagan. Natijada moliyaviy zarar, ma'lumotlar sizib chiqishi va ish jarayonlarining to'xtab qolishi kuzatilishi mumkin.

O'zbekistonda korxonalar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash yo'llari

Korxonalar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uchun kompleks yondashuv zarur. Bu yerda bitta sehrli tugma yo'q. "Hisobotni ko'paytirdik — xavfsizlik bo'ldi" degan gap ishlamaydi. Tizim bo'lishi kerak.

1. Moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish

Korxona iqtisodiy xavfsizligining asosiy poydevori moliyaviy barqarorlikdir. Shu sababli pul oqimlarini muntazam tahlil qilish, likvidlik va to'lov qobiliyatini nazorat qilish, qarz yukini maqbul

darajada ushlab turish, xarajatlarni optimallashtirish, zahira fondlarini shakllantirish va moliyaviy risklarni oldindan baholash zarur.

Korxona “bugun pul bor ekan” deb xotirjam bo‘lib qolmasligi kerak. Muhim savol: “ertaga zarbaga chidaydimi?”

2. Risk-menejment tizimini joriy etish

Har bir korxonada xavf-xatarlarni aniqlash, baholash va kamaytirish bo‘yicha tizimli yondashuv bo‘lishi lozim. Risk-menejment quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- tahdidlarni identifikatsiya qilish;
- ularning ehtimoli va oqibatini baholash;
- prioritet xavflarni ajratish;
- profilaktik choralarni ishlab chiqish;
- monitoring va qayta baholash.

Bunday yondashuv korxonaga muammolarni yuz bergandan keyin emas, undan oldin ko‘rish imkonini beradi.

3. Ichki nazorat va audit mexanizmlarini kuchaytirish

Korxonada iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlashda ichki nazorat tizimi muhim ahamiyatga ega. Ichki audit bo‘limlari moliyaviy operatsiyalar shaffofligini ta‘minlaydi, noqonuniy xarajatlar va suiste‘mliklarning oldini oladi, resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi hamda boshqaruv qarorlarining asoslanganligini tekshiradi.

Ichki auditni “tekshiruvchi organ” emas, “korxonaning ichki immuniteti” sifatida ko‘rish kerak.

4. Raqamlashtirish va axborot xavfsizligini kuchaytirish

Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarda ERP, CRM, elektron hisobot, raqamli ombor nazorati va tahliliy platformalarni joriy etish muhimdir. Biroq raqamlashtirish bilan birga kiberhimoya ham birga yurishi kerak. Shu sababli ma‘lumotlar bazasini himoyalash, kirish huquqlarini cheklash, zaxira nusxalar yaratish, kiberxavfsizlik protokollarini joriy etish va xodimlarni axborot xavfsizligi bo‘yicha o‘qitish lozim.

Texnologiya eshik ochadi, lekin qulfni ham talab qiladi.

5. Kadrlar salohiyatini oshirish

Iqtisodiy xavfsizlikni faqat reglamentlar bilan emas, malakali xodimlar bilan ta‘minlash mumkin. Korxonalarda menejerlar va iqtisodchilar malakasini oshirish, xavflarni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish, raqamli savodxonlikni kuchaytirish, halollik va korporativ madaniyatni shakllantirish zarur.

Kuchli texnika zaif jamoa qo‘lida foydasiz bo‘lib qoladi.

6. Davlat va institutsional qo‘llab-quvvatlashni rivojlantirish

Korxonalar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda davlatning roli ham muhimdir. Bu yo'nalishda tadbirkorlik uchun barqaror huquqiy muhit yaratish, soliq va moliyaviy siyosatning prognoz qilinuvcchanligini ta'minlash, eksportchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash, sug'urta va kafolat mexanizmlarini takomillashtirish hamda kichik va o'rta biznes uchun maslahat hamda axborot xizmatlarini kengaytirish lozim.

Korxona xavfsizligi faqat korxonaning ichki masalasi emas, bu milliy iqtisodiy xavfsizlikning ham bir bo'lagidir.

O'zbekiston sharoitida ustuvor amaliy takliflar

O'zbekiston korxonalari uchun quyidagi amaliy takliflar muhim deb hisoblanadi.

Birinchidan, yirik va o'rta korxonalarda iqtisodiy xavfsizlik bo'yicha alohida ichki siyosat hujjatlari ishlab chiqilishi kerak. Har bir korxona o'z tahdid xaritasiga ega bo'lishi zarur.

Ikkinchidan, korxonalarda moliyaviy monitoring va erta ogohlantirish indikatorlari joriy etilishi lozim. Masalan, likvidlikning pasayishi, debitorlik qarzining ortishi, ombor qoldiqlarining haddan tashqari ko'payishi yoki rentabellikning keskin tushishi kabi ko'rsatkichlar bo'yicha avtomatik signal tizimi bo'lishi kerak.

Uchinchidan, raqamli boshqaruv tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi tahliliy vositalardan foydalanish kengaytirilishi maqsadga muvofiq. Bu korxonalarga risklarni oldindan aniqlash va qaror qabul qilish sifatini oshirishga yordam beradi.

To'rtinchidan, ichki audit, komplayens va kiberxavfsizlik yo'nalishlarida maxsus mutaxassislar tayyorlash tizimini kuchaytirish lozim.

Beshinchidan, eksportga yo'naltirilgan korxonalar uchun tashqi bozor risklarini kamaytiruvchi maslahat, sug'urta va axborot infratuzilmasi mustahkamlanishi zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda korxonalar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bugungi iqtisodiy rivojlanishning muhim shartlaridan biridir. Korxona iqtisodiy xavfsizligi uning moliyaviy barqarorligi, ishlab chiqarish uzluksizligi, axborot himoyasi, bozor raqobatbardoshligi va boshqaruv sifati bilan uzviy bog'liqdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, korxonalarning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid soluvchi omillar xilma-xil bo'lib, ularga qarshi kurashishda faqat bir yo'nalish bilan cheklanib bo'lmaydi. Moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish, risk menejmentni joriy etish, ichki auditni kuchaytirish, raqamlashtirish, kadrlar salohiyatini oshirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish eng muhim yo'nalishlar hisoblanadi.

Shu bois korxonalarda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga kompleks va tizimli yondashuv zarur. Faqat shunda korxonalar ichki va tashqi tahdidlarga bardoshli, raqobatbardosh va barqaror

rivojlanishga qodir bo‘ladi. Iqtisodiy xavfsizlik — bu faqat himoya emas, bu rivojlanish uchun tayanchdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Abdurahmonov Q.X. Korxona iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. 2. Vahobov A.V., Xajibakiyev Sh.X. Iqtisodiy xavfsizlik nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, 2022.
- [2] Isroilov B.I. Korxonalarda risk-menejment tizimini takomillashtirish masalalari. – Toshkent, 2023.
- [3] Sultonov Sh.Sh. Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish. – Toshkent, 2024.
- [4] O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik va sanoatni rivojlantirishga oid me‘yoriy-huquqiy hujjatlar to‘plami.